САҢА ОЛОХ

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЬЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 80 (8675). Субуота 2001 сыл от ыйын 14 күнэ

УЛУУСКА ОТТООҺУН СВОДКАТА

(ОТ ЫЙЫН 12 КҮНҮНЭЭБИ ТУРУГУНАН)

Толору мех.звено	Мех. анардаах звено	Ат-көлө звенота	Илии звенота	Техника (барыта)	Табаарыстыбалар	Бааһынай хаһ-ра	Чааһынай дьон	Охсуу (га)	Кэбиһии (т)
4	50	21	38	118	6	110	416	908	27

Улууставы тыа хаһаайыстыбатын управленията.

КЭРЭНИ БЭЛЭХТИИР ТАЛААННАР

От ыйын 11, 12 күннэригэр П.М.Решетников аатынан народнай театр дьэтигэр Пекиннээҕи Аан дойдутаабы искусство колледжын цирковой отделениетыгар үөрэнэр оҕолорбут "Хотугу сулус-2001" конкурс лауреаттара, дипломманнара кыттыылаах концердара буолан ааста. Концерт төһө да икки күн икки-лиэтэ буолбутун үрдүнэн, Китай курдук улуу дойдуга баран маннык уустук уонна кыраһыабай идэҕэ үһүйулла сылдьар оҕолорбутун көрүөн баҕалаахтар элбэх буоллулар, билиэт атыыга хамаҕатык барда.

Белех салайааччыта П.Н.Калачев бастакы нүөмэри биллэрээтин кытары сахалыы таҥастаах уолаттар сценаҕа бытарыс сына тустулэр уонна, дьэ, имигэс хамсаныылары толорон көрдөрдүлэр. Урут циркэни телевизорынан көрө-көрө, хайдах эрэ, маны үһулуччу айыллыбыт, ураты дьон, улуу, сайдыылаах эрэ омуктар баһылыэхтарын курдук саныыр этибит, оттон билигин бу биһиги сценабытыгар бэйэбит оҕолорбут туох да ураты суох, имигэс бэйэлээхтик хамсанан, араас уустук трюктары толорон киирэн барбыттарыгар, кырдьык даҕаны, киһи сатаабата дизн суох эбит дии саныыгын. Онтук хас биирдии нүөмэр бэйэтэ тус-туспа уустуктардаах, туох эрэ киһини сэхтэрердээх эбит. Биир киһи үрдүгэр иккиз буолан туран эрэ эссө үһүс, төрдүс, бэһис, алтыс уолаттары илиилэриттэн тардан ылалдар. Бу нүөмэргэ Саша Голиков алта оҕону көтөвэн кэрээччүлэри сэхтэрде. Эссе сценабыт кыараҕас буолан "Профессия", "Остуолба" уонна "Быа" курдук нүөмэрдэр кыайан кердөрүллүбэккэ хаалбылар. Айна Березкина "Каучук" диэн нүөмэригэр онуоҕа суох, эрэһиинэттэн эмоһуллубут кыыс курдук имигэс хамсаныыларын сэхпэт буолуоҕу табыллыбат. Танас тэриэлкэлэри, чуруссаал үрүүмпэлэри биниэн даҕаны сиргэ түһэрбэккэ илиилэригэр, атахтарыгар тэһиниэн эргичиҥнэтэллэрэ эмиэ ураты сатабылы эрэйэр. Айта Попова уонна Женя Колесова "Ковриктар" нүөмэри бэрт долгутуулаахтык уонна кыраһыабайдык толордулар.

Оҕолор былырыын үс кольцоны ыстанар эбит буоллахтарына, быйыл түөрдү ыстанан көрдөрдүлэр, аны эссе улааттахтарына биэһи ыстанан көрдөрүөх буоллулар. Саамай интэриэһинэй нүөмэр – Гоша Пахомов бир тарбаҕар турар трюга. Манна киниини сиплит киһиэхэ 1000 солкуобайдаах бириэмийэ бэриллэр диэн буолла. Кэрээччүлэртэн ким да санаммата, итэҕэйбэт курдук саналар тахсыбыттарыгар уолчаан бииргэ эрэ тарбаҕар туран көрдөрөн соһутта. Настя Винокурова уонна Күннэй Герасимова "Буочукаларынан уонна остуолларынан ооньуу" нүөмэрдэригэр дьоҕус соҕус буочукалары, обургу остуоллары чэпчэки баҕайытык атахтарыгар эргичиҥнэтэллэр, эссө күөрэччи бараҕан баран эмиэ атахтарыгар түһэрэн ылаллар. Итиктэн да атын көрөөччүнү сэхтерер нүөмэрдэриэн оҕолорбут бэйэлэрин үөрэхтэрин, сатабылларын, дьоҕурдарын көрдөрдүлэр.

Кинилэри сэргэ Р.Р.Саввин салайар "Күөрэгэй" ырыа ансамбля, Дьокуускайдаабы музыкальнай училище студеннара Мария Торговкина, Айаан Никифоров, Үөһээ-Бүлүүттэн сылдьар XI кылаас үөрэнээччитэ Саргылана Тараховская, "Айан+" белех бэйэлэрин ырыаларынан концердары киэргэттилэр.

Петр Николаевич оҕолор олохторун, үөрэхтэрин тупукан кылгастык маннык кэпсээтэ:

— Саха сиритэн барыта 20 оҕо сылдьар, быйыл төрдүс курсу бүтэрдилэр, аны үс сыллара хаалла. Онтон кэлэн, дуогабардарын быһыытынан "Сахацирката" үлэлиэхтэрэ. Бары уолсайга олоробут, үөрэнэр сирбит эмнэ онно баар. Оҕолор Китайтан кэлэн баран дьиэлэриэнэн аҕыйах хонук сылдьыбыттара, онтон Мындаҕаайыга "Кустук" лааҕырга сыныанныбыт, быйыл бу Чуралчыга эрэ концерт биэрэбит, атын улуустарга сылдыбаппыт. Аны аҕыйах хонугунан оҕолор бары "Саха-Азия оҕолоро" фонд көмөтүнэн Англияҕа барыактара. Оҕолор дьарыктара сүрдээх ыарахан, сарсыарда 6 чаастан саҕалаан киэһэ 9-ка диэри тохтоло суох үөрэх, үөрэх, үөрэх. Холобура, быйыл Саҥа Дьылы көрсөрбүтүгэр биир эрэ чааһы көҥүллээбиттэрэ, оттон өрөбүллэргэ уолаттар 1-тэн 4 чааска диэри эрэ сыныаналлар, кыргыттар арыый үһуннук, сыныалакмыт оҥон бүттэ. Уопсайынан, кытайдар олус үлэһит дьоннор, ол да иһин барыны-бары баһылаатахтара дии. Сарсыарда 5 чаастан саҕалаан паркаларга ушунан дьарыктаныаччылар тахсаллар.

Аан дойдуга аатырбыт кытай куукунатын оҕолор да, биһиги да олус биһиримбит, бүлүүдэ араахын наһаа миннъигэстик астаан таһааралларын, оннооҕор балык тоноҕоһун туспа бүлүүдэ оҥорон атыылыыллар, шашлык диэни толору баһылаабыттар, кыл-кыра эттэн хас да порцияны оҥороллор. Биһиги "Чуралчы" ТХПК-быт манна баран опыт атастаһан, үөрэнэн кэлэрэ буоллар элбэҕи эбиниз, эссе сайдыа, туспуо этэ дии саныыбын.

Оҕолор Пекини үчүгэйдик биллилэр, кытай тылынан холкутук санараллар, мантан, дойдубututтан, тиийбит дьоннору олус үөрэ көрсөллөр, тылбаасчыт быһыытынан сылдьааччылар. Быйыл ушу курсун тэрийэн, ЧФКСИ-тэн студеннары илдьэн үөрэттэрээри гыммыппыт, үбүлээһинэ табыллыбакка, халаан уутуттан эмсэҕэлээбиттэргэ көмөҕө ыытыллан, кыаллыбата. Каникулга оҕолор тиийэллэрэ эбитэ буоллар бэрт буолуо этэ. Дьиҥинэн, Китай сүрдээх чугас, 3000 км курдук, ол аата, Москваттан икки төгүл чугас. Оҕолор тиийэн улуу Китай дойдутун көрүө этилэр диэн баҕа санаалаахпыт.

— Оҕолор былырыыҥҥыттан эбиммиттэрэ көстөр, саҥа нүөмэрдэр да баалларын. Ити биир нүөмэри төһө өр үөрэтэҕитий уонна Китайга концерт биэрээччигит дуо?

- Биир нүөмэри сүрдээх өр, хас да сыл үөрэтэллэр. Хаһан табыллыар диэри хатылыы тураллар, мастарыстыбаларын чочуйаллар. Хас биирдии хамсаныы, нүөмэр сүрдээх элбэх сыраттан, дьарыктан, дьаныартан уонна улахан тулууртан тахсар. Концердарга үксүн уолаттарбыт кыттааччылар, кыргыттар аҕыйахтык кытталлар. Пекиҥҥэ Нуучча посольствотыгар бэйэбит туспа концерт биэрбиппит, онно аан дойду араас муннуктарыттан сүрдээх элбэх ыалдьыт кэлбит этэ, биһиги чаас анардаах концербытын көрөн олус биһирээбиттэрэ, хайҕаабыттара.

Оҕолор атырдьах ыйын бүтүүтэ эмиэ Китайга улуу омук искусствотын баһылыыр, үүнэ-сайда, Сахабыт сирин ааттата үөрэхтэрин сэлгыы барыахтара.

С.БОРИСОВА.

Оҕолорбут Китайга олохсоруттан

«Чурапчы» ТХПК сайдар, кэҥиир

"Чурапчы" тыа хаһаайыстыбатын потребительскай кооперативын үлэтэ улууспутугар, республикаҕа, ону ааһан Россияҕа тиийэ биллэн эрэр. Омук да сирдэригэр тахсыталыах курдукпут. Туох даҕаны омуна суох биһиги, чурапчылар, бу ааспыт будулҕаннаах сылларга, соҕотуопка, эт-үүт астааһына эстэн эрэр кэмигэр, республикаҕа маҥнайгынан тэриҥэммит улаханнык таппыппытын, абыраһан эрэрбитин билиниэхпитин наада. Онон мин, бу кооператив бырабылыанньатын чилиэнэ буоларбынан, кини үлэтин-хамнаһын туһунан улууһум дьонугар кыратык сырдатарга сананным.

Кулун тутарга кооператив бырабылыанньатын мунньаҕа буолан ааспыта.Онно 2000 сыл түмүктэрин, инники соруктар тустарынан кэпсэтии буолла.

Түмүктэр, сүрүннээн, маннык тар. Ааспыт сылга барыта 36 мөл. солк. суумалаах бородууксуйа оҥоһуллубута. 3800 т үүт, 329 т эт соҕотуопкаланна.Итиҥтэн араас элбэх бородууксуйа көрүҥэ оҥоһуллан нэһилиэнньэҕэ атыыланна. Олор истэригэр 137 т ынах арыыта, 19 т сүөгэй, 120 т цельномолочнай бородууксуйа, 41 т халбаҥы хас да көрүҥэ, 9 т эт полуфабриката уо. д. а. убаһа, сүөһү иһиттэн, хааныттан көбүөрдээх лэппиэскэтигэр тиийэ сүүһүнэн араас ас көрүҥэ астанна. Олор бэйэбитин таһынан Дьокуускайынан, Мирнэйинэн, Нерюнгринан, хоту улуустарынан, Новосибирскайынан, улуу Москваҕа тиийэ атыыланна, хайҕанна. Кооператив хас даҕаны норуоттар икки ардыларынааҕы ас-үөл быыстапкаларыгар кыттан лауреат, дипломат буолбутун, ыыһаммыт убаһатын этэ, ойоҕоҺо аан дойдуга атыыланар сертификат ылбытын, Интернеккэ киирбитин бары истэ-билэ сылдьабыт.

Капитальнай тутууга бу сыл саҕаланыытыгар 6 мөл. солк. кэриҥэ сметнэй сыаналаах эт бородууксуйатын астыыр бетон сваялаах, акылаатталах, арболит истиэнэлээх, сана матырыйаалынан эпсиэйдэммит обургу завод тутуллубутун эмиэ истибиккит. Онно бастыҥ чехословацкай оборудование туруоруллан күҥҥэ тонна анара европейскай таһымнаах эт бородууксуйата оҥоһуллар буолла. Ол иһигэр буспут халбаһы 12, полукопченай халбаһы уонча, сосиска, сарделка, ыыһаммыт эт элбэх көрүҥэрэ астанан улуус киинигэр, нэһилиэктэргэ сакаастыанан атыыланан эрэллэр. Ама, үчүгэй буолбатах дуо?! Чурапчыбыт сиригэр бэйэбит бородууксуйабытыттан бэйэбит дьоммут үрдүк хаачыстыбалаах уонунан суол халбаһы араастаһын, эт-ас эриэккэһин оҥорор буолбуттара!

Кооператив ааспыт сылы 500 тыһ. солкуобай барыстаах түмүктээбитэ. Бырабылыанньа быһаарыытынан ол барыстан 100 тыһыынчаны сана хонтуора тутуутугар, аҕыйах тыһыынчаны "Республика бүттүүнэ" хаһыакка табаары оҥороччулар сыл анараргар суруттарыыларын анарын төлөөһүннэгэ, уонна аҕытын производствоны кэҥэтиигэ ыытарга быһаарылынна. Ол курдук, ууну ырастыыр оборудование атыылаһан "Роса" уонна 30 литрдээх анал иһиттэргэ кутан ордук улуус киинин бары көрдөбүллэргэ эппиэттиир ыраас уунан хаачыйыыга биэрэргэ диэн быһаарылынна. Бу киһи доруобуйатыгар, ордук оҕо тэрилтэлэригэр, балыыһаларга, муус үктүммат уопсай дьиэлэр ыаллариттан туһанарга олус наадалаах саҕалааһыны бары ейүөхпүтүн, өйдүөхпүтүн наада.

Мантан көстөрүнэн, ааспыт сылы кооператив улахан ситиһиилэрдээх түмүктээтэ диэн этиэххэ наада. Бу коллектив бары үлэһиттэрин сыралаах үлэлэрин түмүгэ буолар.

Быйылгы сыл соруктара өссө улахаттар. Президиммит Николаев М.Е. тохсунньуга кэлэ сылдьан 50 мөл. солк. кредит биэрэбин уонна 100 мөл. солк.бородууксуйаны оҥорун диэн сорук туруорбута. Онон былырыыҥҥыттан үс төгүл кэриҥэ элбэх бородууксуйаны соҕотуопкалааһын уонна батарыы соруга турар.

Бу сылга 5000 т үүтү (онтон 3000 т эргиэн тэрилтэлэрин нөҥүө) хомуйарга үп көрүлүннэ. Былырыын 3800 т этэ. Бу кирбиини хайаан да ситиһэр, аһарар сыаллаахтар. Ол иннинэ үгүс тэрээһин үлэ ыытыллар. Быйыл хайа да сыллаҕар эрдэ бары арыы сыахтара, сэппэрэ этэрдиир пуннар аһыллан үлэлиллэр. Ыам ыйдаҕы түмүгүнэн үүнэринэн 700-тэн тахса тонна үүт соҕотуопкаланна. Бу графиктан кыра. Ол иһин сайыҥҥы ыйдарга кырата 100-түү тонналаны хомуйар соруктаахтар. Ол иннинэ ынахтаах ыаллар үүттэрин барытын буолбатаҕына үксүн туттарабыт туһугар маннык дьаһаллар олохтоммуттарын билиһиннэрэххэ. Бары арыы сыахтарыгар, Чурапчытаабы үүт заводугар үрүҥ ас көрүҥнэрэ: арыы 80, сүөгэй 70, чэчэгэй 30, кымыс 15, суорат 7, сибиэһэй үүт 10 солкуобайга атыыланыахтаахтар. Манна сана сүүрээн быһыытынан волонтердар өҥөлөрүн киллэрии буолар. Ол аата, үүт туттараччы, үүтүн барытын даҕаны туттаран баран, волонтердарга этэр (илдьиттиир, телефоннуур): "Сарсын миэхэ бачча сүөгэйдэ, чэчэгэйдэ, суоратта ... аҕалан кулу" — диэн. Холобур, ыал сарсыарда күөрчэхтээри, суораттаары 7 кг үүтү (70 солк.) дьиэтин умуһаҕар угар. Ону уклакка (уурбакка) эрэ итк харчыга волонтердарга, холобур, биир киилэ сүөгэйдэ эбэтэр киилэ чэчэгэйдэ, ордугар 4 кг суоратта аҕал диир. Оттон волонтердар хамнастарын кооператив төлүүр. Онон кооперативка туох даҕаны барыс киирбэт. Кини сыалынан барыһы эрэ эккирэтии буолбатах. Сүрүн соруга — нэһилиэнньэни аһынан-үөлүнэн хааччыйыы, туһа дьонун бары өттүнэн өйөөһүн.

Иккис өттүттэн — ордор үүтү хомуйууга көҕүлээһин быһыытынан куоталаһыы саҥа усулуобуйатын киллэрии. Ол сүрүн уратытынан хомуллубут уопсай үүт ахсаанын нэһилиэккэ тохсунньу бастакы күнүнээҕи туругунан ыанар ынах барытын ахсааныгар түҥэтэн таһаарыы буолар. Үүтү таһааччыларга түмүк ый аайы тахсар. I миэстэҕэ 800, II-кэ 500, III-кэ 300 солк. бириэмийэ туттарыллар. Арыы сыахтарыгар сыл түмүгүнэн I миэстэҕэ 3000, II-кэ 2000, III-кэ 1000 солк. бэриллэр. Нэһилиэктэргэ эмиэ сыл түмүгүнэн I миэстэҕэ 5000, II-кэ 3000, III-кэ 1000 солк. ананар. Онон хайа нэһилиэк племенной үлэни күүскэ ыытан сүөһүтүн боруодатын тупсарбыт, кытаараһыны кынчалпыт уонна, биллэн турар, тэрээһинин кыайан элбэҕи хомуйбут өттө инники тахсара эрэбил.

Эти элбэҕи соҕотуопкалааһын кооператив биир сүрүн соругунан буолар. Быйыл ону 400 тоннаҕа тиэрдэр сорук турар. Кыалыннаҕына, эти республика тас өттүттэн тиэйэн аҕалан астыыр-үөллүүр баҕа баар. Эти туттарыыга быйыл эмиэ күрэхтэһии сана көрүҥэ киирбитин санатыахха. Ол курдук, ыраас этинэн саамай ыарахан ыйааһыннаах ынах сүөһү этин туттарбыт киһиэхэ (хаһаайыстыбаҕа) I миэстэҕэ 3000, II-кэ 2000, III-кэ 1000 солкуобайдаах бириэмийэ олохтонно. Итинник суумалар эмиэ саамай ыарахан ыйааһыннаах убаһаҕа, сибиинньэҕэ бэриллиэхтэрэ. Аны кыһын маныаха кыайыылаахтар билиннэхтэринэ, биһиги да усулуобуйабытыгар улахан ыйааһыннаах сүөһүнү, убаһаны, сибиинньэни иитиэхпитин сөбүн көрүөхпүт. Онон итиннэ киирсиэн баҕалаахтар эрдэттэн анал уотууга туруоран улууска бастыыр, бириэмийэҕэ тиксэр гына дьаһаналлара эрэйиллэр.

Ити курдук кылгастык кооперативпыт үлэтин туһунан билиһиннэрэн туран, манныгы этэн түмүктүүм. Тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйатын соҕотуопкалааһын, астааһын, батарыы — көрдөбүлэ улаханынан, технологията уустугунан, түргэнник буорту буоларынан, олус уустук, түбүктээх, халбарҕай дьарык. Ол иһин биирдиилээн дьон, кыра коллективтар манан дьарыктаналлара ыарахана, кедьүүһэ суоҕа көһүннэ. Ону биһиги улууспутугар болугурдар, хайахсыттар, соловьевтар, алаҕардар нэһилиэгинэн бэйэлэрэ дьарыктана сатаан баран аккаастаммыттара даҕаны көрдөрөр. Ол иһин бу дьыалаҕа улууспут үрдүнэн бары кыттыһан "Чурапчы" ТХПК тула бииргэ түмсэн үлэлиирбит ордуга билиннэ. Онон сиргэ үлэлээн, сүөһү-сылгы иитэн олорор тыа дьоно бары бу кооперативпытын бары өттүнэн өйөөн өссө сайыннарар, улаатыннарар, кыаҕырдар туһугар турунарбыт наадалааҕа кэстэн турар.

Саамай түмүгэр манна эбии уруккуттан суруйар, туруорсар боппуруоһум— улууска биир кредитнэй кооперативы тэрийии олус уһаан-тэнийэн барбыта, бытаарбыта хайдах эрэ өйдөммөт. Эппитин-үүппүтүн батарарга "Чурапчы" ТХПК-га түмпүппүт курдук, аны улуус үрдүнэн үппүтүн-харчыбытын кыттыһан, бэйэбит иитигэр эргитэн, сайдыбы суолун тутуһарбыт хаһаан да наада. Онно наҕылыйымыахха, эрчимнээхтик ылсыахха.

ТХПК сайдар, кэҥиир кэскилэ киэҥ.

И.ПОНОМАРЕВ.

ХААРТЫСКАҔА: Москваҕа «Чурапчы» ТХПК быысталкатын кэмигэр. Ортоку — кооператив директора А.Т. Ноговицын.

● *Доруобуйа*

ОҔОЛОРБУТУГАР КӨМӨЛӨӨХ ЧЭБДИГИРДИИ

Оҕо сайыҥҥы сыныаланан тэрийиигэ эмчиттэр эмиэ кыттыыны ылаллар.Ол курдук, сорох участковай балыыһаларга чэбдигирдэр чаҕырдар үлэлэрин маҥнайгы сезонун саҕалаан эрэллэр. Манна, сүрүннээн, балыыһа кэтэбилигэр сылдьар иитиннэ чаастатык ыалдьар оҕолор хабыллаллар.Эмтээһин, аһылык, утуйар тэҥэс уонна ону тэрийэр үлэһиттэр (медперсонал, повар) өттүн балыыһа көмөр буоллаҕына, культурнай сыныаланы тэрийэр иитээччини олохтоох оскуолалар аныыллар.

Салгыны, күн уотун уонна уууну туһанан оҕолору хатарыы сезон устата тэнинэн ыытыллар. Маныаха мин бэйэм санаалабын этиэхтин баҕарабын. Лаагырга ыытар оҕолору төрөппүттэр дьиэлэригэр хатарыыны саҕалаан, атын оҕолору кытары чэбдигирдиигэ бэлэм оҥоруохтаахтар.Оттон оҕолору лааҕырга ыыппат төрөппүттэр ону барытын сайын устата дьиэҕэ бэйэлэрэ оҥоруохтарын сөп. Ол утуйуохтарын иннинэ киэһэ уонна сарсыарда туран баран чараас тангаһынан 3-5 мүнүүтэ сылдьыыттан саҕаланар. Салгыы күн аайы биирдии мүнүүтэ эбэн, 15-20 мүн. диэри тиэрдиллэр. Ити кэмнэ 30 кыраадыстаах сылаас уунан киэһэ утуйуок иннинэ атахтарыгар кутталлар эбэтэр сууналлар.Салгыы 34-35 кыраадыстаах сылаас уунан эттэрин соттоллор, онтон үрдүлэригэр кутталлар. Уу температуратын сыыйа түһэрэн, 22-24 кыраадыска тиэртэххэ, оҕо сөтүөлүүрүгэр бэлэм буолар. Салгынҥа сыгынньах тахсыы уонна күн уотугар сыламнаһын олох сыыйа , кылгас биириэмэттэн саҕалаан оҥоһуллар.

Оҕолору чэбдигирдии балыыһалар базаларыгар эбии тэрээһиннэри эрэйэр. Ол курдук, салгын ванната-тын, күн уотугар сыраллыыны,күнүс салгынҥа утуйууну тэрийиигэ соҕуруу диэки аһаҕас веранда, павильон, аэрозолярий наада. Аны куйаас күҥҥэ хас да оҕо тэнинэн суунар элбэх кыраанаах душ баара ирдэнэр. Тиэргэнигэ оҕо оонньууругар анал тэриллэрдээх площадка эмиэ наада. Сөтүөлээһин— эккэ-хаанҥа ордук күүстээх дьайыылаах хатарынар нэыма. Маны тэрийии сир аайы санаабыт курдук табыллыбата буолуо. Арай Мындаҕаайыга Амма барахсан уутугар оҕолор дуоһуйа сөтүөлүөхтэрэ. Атын лааҕырдарга чугастааҕы күөллэргэ, элгээннэргэ табыгастаах миэстэлэри булан сөтүөлүөхтэрэ. Оҕолор сыгынньахтанар, уугуна киирэр сирдэрин бөҕүн-сыыһын ыраастаныахтаах. Дьиҥинэн, сыгынньахтанар кабиналар, щиттэр, күҥҥэ сыламныырга талҕаан, тэйиччи соҕус туалет баар буолуохтаахтар.

Көстөрүк курдук, ити тэрээһини барытын балыыһа аҕыйах үлэһитэ (үксэ дьахтар) хаһан да толорор кыаҕа суох. Үл да көрүллүбэт. Онон манна олохтоох дьаһалталар, кыахтаах тэрилтэлэр уонна хас биирдии төрөппүт көмөлөрө наада. Чэбдигирдэр лааҕырдар сылын ахсын үлэлиир буолан эрэллэр, онон ити ирдэнэри быйылгы сезону баттаһа ситэн оҥорботоххо, күһүөрү да оҥоруохха сөп, эһиилтэн-эһиил эмиэ туһалыа турдаҕа.

Аны лааҕырдарга чэбдигирдиини барбыт оҕо дьарыгын тохтотон кэбиспэккэ, бэйэтин бэйэтэ массаҕынан кытта, Суджок ныыматынан, гимнастикатынан хатарыныахтаах. Кыайар буоллаҕына, дьөрү "Детка" да ныыматынан тутуон сөп. Дьэ, итини төрөппүттэр сэргиллэрэ, көҕүлүүллэрэ уонна хонтуруоллуулларга эрэйиллэр.

Ити курдук, эмчиттэр үтүө саҕалааһыннарыгар бары өйөбүл буолан, оҕолорбутун көмөлөөн чэбдигирдиэҕиҥ!

Афанасий ПЕРМЯКОВ,
врач, физиорефлексотерапевт.
Чурапчы сэл.

РЕДАКЦИЯ ПОЧТАТЫТТАН

• Иһирэх тылынан

БЫРААТТЫЫ ДЬЭКИИМЭПТЭРТЭН БИИРДЭСПИТ

Кыргыттарым "суруй да суруй" диэн хаайаннар, быраатым ол дойдуга "барбыта" бииргэ сыла туолбутун кэннэ саная буолан суруйан эрэбин. Хайдах эрэ ыйым-сүрэҕим буолбакка, илиим барбакка, бачча күннүк бэйэбэр илдьэ сылдьан кэллим.

Гаврил Дмитриевич Ефимов–Аратаа курдук оҕо саастан кырдьыахпар диэри олох бары тэхтирдэрин көрсөн биргэ өлөнтиллэн, уоттаах сэриигэ сылдьыбыт уонна илиибитигэр-атахпытыгар ыараханнык баайыран этэҥнэ эрниллэн кэлэн үйэ анарыттан ордук кэм тухары биргэ үчүгэйдээбэт, директордаабыт, пропагандистаабыт, лектордаабыт дьон аҕыйах хаалтыбыт. Кини биһикки сэриигэ барыах инниттэн суруйуунан уонна остуоруйалааһынынан идэгийэн дьарыктаммыппыт, кини хоһооннору, мин үһүйээннэри ШКМ-ка үөрэҕэ сылдьыахпытыттан ыла суруйбуппут. Сэриттэн кэтэҫэт, Албан аат кулууптарын тэрийиигэ үлэлээбит оскуолабыт аайы матыырыйаал хомуйсан, музейдары тэрийсэн, эдэр көлүөнэни үтүө үгэстэргэ үһүйан кардарыта сүбэлэһэн, периодическай бэчээккэ суруйталаан барбыппыт. Кини олоҕун бүтэһик күнүгэр аҕаҕа көрбүтэ 500-тэн тахса матыырыйааллары бэчээттэппит буолан тахсыбыт этэ. Айар талааныттан, Р.М.Саввин суруйбутун курдук эттэххэ, уонча кинигэни-брошюраны бэчээттэппитэ биллэр. Улууһун историятын үөрэтиигэ кини олоҕун бүтүннүүтүн анаабыта: Чурапчыга оройуоннаабы кыраайы үөрэтэр музейы, Чакырга Эрилик Эристиин литературнай музей-дьиэтин тэрийиигэ элбэх сыратын бизрбитэ. Ону үрдүктүк сыаналаан республикаҕа уонна төрөөбүт Чурапчытын улууһа үтүөлэҕэ үлэһит, бочуоттаах гражданин аатырын ингэртээбиттэрэ. 80 сааһылыын туолуубут саҕана, түмүктээбит курдук, улууспут, республикабыт дьаһалталара иккиэммитин улуус бочуоттаах гражданиннарын, культура үтүөлээҕэ үлэһиттэрин аатталын ингэрэн үрдүк бэлиэтэһиннэри онорбута. Ол мин өйбүн-санаабын, олоҕум көрсүбүт аһыытынһыылууһун улаханнык чэпэттэ. Ордук умнуллубата үгүс ахсааннаах үөрэппит уонна төрөппүт-иитиппит оҕолорун дирин махталлара баар эҕэ.

Кини онорбут үтүөтэ умнуллубат. Быраатым Гаҥнаһа туһунан үгүс үтүө ахтыылар, суруйуулар бэчээттэнэ тураллар. Онно эбии Одьулуун кырдьаҕастарын муниьаҕар кини аатын үйэтитэр, олохтоох политехнический оскуола-лицейгэ иҥэрэр туһунан ууруох ыйыммыттарын олус үөрэ-көлүйэ иһиттим. Кини тутатына суруйа-ахта охсубат киһитэ баар буолааччы. Мин, дневниктэнэр үгэстээх киһи, кини туһунан аҕыйаҕа суох бэлиэтээһиннэри уонна анал ахтыылары онорбут буолуохтаахпын. Ол сиппэтэх өттүн ситэрэн суруйуом.

Дьэкиимэптэр бэһиэн биргэ баран бары да Ийэ сирбитигэр иэспитин төлөөбүт, хааммытын тохпут дьоммут. Баалларa буоллар, бары Аҕа дойду сэриитин I степеннээх ордемытын кэтэн хаама сылдьар дьон буолуохтаах этибит. Кыра "Кэнэ Чаранга" аатынан биллэр дьон "Батыйахаан аҕа уһа" диэн ахтыллыахтаре-суруллуохтара. Биһиги, чурапчылар, дойдубут аатын-суолун сүрэхпитигэр, эппитигэр-хааммытыгар ингэриммитинэн, XX-с үйэни унуордаан, элбэх эрэйи энэрдэнэн, муҥу көрсөн, өлүү харабын үстэ өнөйөн XXI-с үйэҕэ үктэннибит. Үгүс үтүөкэн дьоннорбутун сүтэрбиппитинэн сибээстээн тэһэ кыалларынан ааспыт олох бэлиэ кэмнэрин, чулуу дьоннорун тустарынан ахтыылары оҥорор, хорсун-хоодуот байыастарбыт, Геройдарбыт бойобуой суолларын кэпсиир эбээһинэстээхпит. Итиэннэ кинилэр алban аатгарын аан дойду таһымыгар таһаарыахтаахпыт. Үгүс өлүүлээх-сүтүүлээх XX-с үйэни көхсүлэрикэн бүөлээн кэлбит үтүөкэн дьоммут ааттарын аатгатыаҕын!

Субу ааспыт үйэҕэ биргэ олорон, үлэлээн-хамсаан ааспыт Г.Д.Протодьяконов артиллерист, Д.А.Ядрихинскай, И.С.Эверстов летчиктар, Е.Д.Доҕордуурап офицер курдук чулуу сырыыны сылдьыбыт дьону үйэтитэр кэлэр көлүөнэ дьоҥҥо хайаан да наада. XX-с үйэтээҕи саха омук уратылаах, оһуобай характердаах омук буоларын бэлиэтиир, чинчийэр наадаттан ученай-айанныыт Ф.Нансен,суруйааччы И.А.Гончаров курдук улуу дьоннор этиилэрин биллэриэххэ. Сахаҥы күүс-уох, быһыы өттүнэн, хотугу тымныы кыраайга төрөөбүт дьон буоланнар, киэҥник билиннилэр. Оттон ей өттүнэн өрө көппүт кыахтарын билиммэт буолуу сатаан суруйан намтатыы буоларын соҕотох биһиги Чурапчыбыт дьоно биир эрэ – XX-с үйэҕэ көрдөрүүлэрэ туоһулуур буолбаат. Олтуоһугар да улуу бөлүһүөк Лев Гумилев сахалары "остаточное явление" диэн аатаабытын хаһан да умнар бырааппыт суох. Оннук биһиги хаан-уруу, киэн туттар, аймах-билэ дьоннорбут аатгаммыттара.

Биһиги, сүүрбэһис үйэҕэ икки сэрии уонна уоткураан сылларын, улуус аҥарын, ол эбэтэр 42 колхоһу күүһүнэн хоту муора хонноҕор көһөрүүнү көрсүбүт көлүөнэ тобох дьоно, "ол дойдуга" сүрэхпитин-быарбытын туттан "оҕолорбут-уруулarбыт тустара, Чурапчыбыт туһа, саха омук туһа..." диэн туран барыахпыт. Аҕыйах сылы аһыйар саная суох.

Мэхээлэ ДЬЭКИИМЭП.
Одьулуун.

Биир дойдулаахпыт

АРТИСТ АҔЫС КЫРЫЫЛААҔА, СЦЕНА ЭГЭЛГЭ ТАЛААННААҔА

РФ уонна СР культуратын туйгуна, П.А.Ойуунускай аатынан Саха государственнай академическай театрын артиһа К.В.Михайлов Киплии дэнэр эрдэҕинэ мин Дирин орто оскуолатыгар директордаабытым. Аҕата здэҥигэр булчута, кэлин оскуолаҕа оһох оттооччунан үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Оҕолорун кыраларыттан үлэҕэ үөрэппитэ, сүрүн көмөлөһөччүлэрэ буолтара. Киплии сэмэй, көрсүө оҕо эгэ. Сэттис кылааска үөрэнниэҕиттэн Саҥа Дьылга клоун буола оонньуурун өйдүүбүн. Саҥа үлэлээн эрэр нуучча тылын учуутала М.М. Иванова уруогар аатырбыт драматург-суруйааччылар айымньыларын умсугутуулаахтык аҕаара, театр туһунан кэпсиирэ, үчүгэйдик ыллыыра. Киплии артист үөрэҕэр туттарсарыгар Мария Михайловна сүрүн сүбэһитэ буолбута. Оччолорго орто оскуола кэнниттэн ыччаты фермаҕа таһаарар дьаһал сабардыыра. Ол да буоллар, бэйэм баҕалаах уонна дьоҕурдаах ыччаты үөрэххэ ыыта сатыырым. Куприян 1969 сыллаахха оскуоланы бүтэрэн баран Москваҕа М.Щепкин аатынан Үрдүкү театральнай училищеҕа үөрэнэр дьолломмута. Билигин сүүрбэ сэттис сылын Саха театрыгар айымньылаахтык үлэлии сылдьар. Араас уобарастары айан, үгүс фестивалларга кытан, дьиҥ айылҕаттан айдарыылаах дэгиттэр артист буола үүннэ, киэҥ билиниини ылла.

Сотоурутааҕыта Чурапчы улууһугар буолан ааспыт Саха театрын күннэригэр бэйэтин 50 сааһыгар "Үөрүүбүтүн үллэстиэҕин" диэн айар отчуоттуур концердын тэрийдэ. Гитаристырыаһыт быһыытынан куолаһын эгэлгэтин, баай интонациятын биир дойдулаахтара собуллээтибит. Аны аattаах үчүгэйдик көрдөөх кэпсээнэри ситэрэн-хоторон кэпсээтэ. "Кыһыл ойуунтан" быһа тардан ураты күүстээхтик толорон, ойуун тойугун, тылынөһүн таба биэрэн чахчы да көрөөччүнү сөхтөрөр гына сонньоото. Театр артистара коллегаларын, уолбутун өйүүллэрэ, эрэнэллэрэ илэчахчы манна көһүннэ. Ол курдук, СР үтүөлээх артистката М.И.Варламова, эдэр артистар И.Луковцев, А.Аммосов, Н.Ушницкая уо.д.а. айар үлэ дьоро киэһэтигэр кыттан байыттылар.

Куприян Михайлов сомоҕо талааныттан, дьоҕурунан үтүөлээх артистар таһымнарыгар айаоонньуу сылдьар. Саха театрын биир тутаах үлэһитин үтүөтэ кэмигэр, хойутаабакка, сыаналаныа диэн мин, учуутала, эрэнэбин.

Роман САВВИН,
РФ үөрэҕириитин туйгуна.

Дьыллар уонна дьоннор

МОЧЧООХО ОХОНООЬОЙ УДЬУОРДАРА

Хондуга Эмис Күөлэ диэн алааска быстар дьаданы Моччоохо Охоноолоой олорбут, кини Сүөдэр диэн уҥуоҕунан соччо улахана суох, сытыы-хотуу саһын саҥа ситэн эрэр уоллааҕа. Оччолорго Сэдүөт Дьэкиимэп байан-тайан Көмөрдөөх сайылыгар туос ураһа туттаран, икки хос үрүттээх умуһах оҥорторо сылдьар кэмэ эбит. Сэттэ буут (112 кг) туорах бурдук кутуллар тирии хаахаҕынан буору икки эр бэрдэ наһыылкалаан мадьылытан аҕалан умуһах үрдүгэр кута сылдьыбыттар. Сэдүөт баай аймаҕа Кэнньэ Баһылай Сүөдэр уол аһан иһэрин көрөн: "Нохоо, кэл эрэ, бу хаахаҕы илдьэргэ көмөлөс»,–диэбит. Уол хап-сабар сүүрэн кэлэн толору буор симиллибит хаахаҕын хонноҕун анныгар кыбынан бэрт холкутук илдьэ турбут. Онно баар дьон соһуйуу бөҕөнү соһуйаллар, сөҕөллөр. Оны истэн, Сэдүөт баай уолу ыҥыртаран ылар. Ити эрэ иннинэ Сүөдэр уол Сэдүөт атыырын үөрүттэн кулунчугу эккирэтэ оонньоон тэҥнэ сыстыбыт, "ону тыллаатахтара, мөҕүллэрим буолуо" дии санаан, бэркэ толло-толло тиийбит. Арай баайа остуолга ас бөҕөтүн тартарбыт, аһаппыт, дэксэ биир үрүүмпэ арыгыны кутан күндүлээбит. Ол олорон:

– Нохоо, эн бэйэм курдук тэтиэнэх үһүгүн, миэхэ сылгыһыт буол,–диэбит. Уол себүлэһэн, Сэдүөт баайга сылгыһыттыыр итиэннэ ону таһынан, кыайыгас-хотугас, сытыы-хотуу, сырыыны-айаны кыайар буолан, тойоно кинини куоратчыт оҥостор. Сүөдэр ити кэмнэ кэргэннэнэр, бэс оҕолонор.

Биирдэ Сүөдэр сайын саҕаланыыта тойонун сорудаҕынан икки бэрэмэдэй мээккэ бурдугу куораттан атыылаһан улакан оҥочоҕо олорсон бэтэрээ биэрэккэ туоратан испит. Оччолорго Буор Ыларынан туоруулара үһү. Ол иһэн, икки бөдөн-садаҥ көрүҥнээх дьон киниэни «Арыгыта иҫэ»,– диэн дэлби хаайбыттар. Оҥочо кытылга саҥа сыстан эрдэҕинэ Сүөдэр били бурдуктаах бэрэмэдэйдэрин биир бэтэччэгэр киллэ быраҕынаат биэрэккэ ыстанан кэбиһэр. Биир киһи сирэ-халты харбаһан тахсыбытын иллэҥ иликитинэн туора садыыйар. Онтуката эһиллэн тиийэн өрүскэ күрбар түһэр. Иккис киһитэ эккирэтэн иһэн, ону көрөн тохтуур. Сүөдэри кэнниттэн саанаһы бөҕөтүн саана, кырыы хаалаллар. Сүөдэр билэр ыалыгар хаалларбыт атыгар бурдугун ыҥырдан тойонун кыстыгар Локуоралаахха кэлэр. Дьоно суохтар, сайылыктарыгар көһөн хаалбыттар.Алааска киирбитигэр эмискэ этиҥнээх ардах түһэр. Сүөдэр бурдугун сытытымаары бэрэмэдэйдэрин дьиэҕэ киллэрэн баран сынньана таарыйа орокҥо сытар. Ити сытан иһиннэн улаханык ыалдьыбыт. "Ол сыттаҕына дьиэтээҕэр үрдүк киһи кэлэн өнөйөн көрбүтэ үһү»,–диллэр. Киэһэ дьиэтигэр кэһиилэ тиийэр, үс эрэ хонон хаалар. Баара-суоҕа сүүрбэ тоҕус сааһаҕар, күөгэйэр күҥүгэр сырыттаҕына, өлөр өлүү илдьэ барар. Ыалдьа сытан солко куһаат курунан сыҥаһа ороҥҥо ыга кэлгийтэрбит, өрө мөхсө сытан тыына быстыбыт. Иитиэххэ бэриллибит биэстээх бэдик көччөх Көстөкүүн аҕата сытар балаҕанын абааны көрө-көрө өнөйөн көрбүт, нитиллибэтэх буолан, бөрүкү аҕатынан да аахпат эбит. "Кус быһый, ат бөҕө үтүөкэн ыччат үөскээн иһэн, аптаах тыллаак киһи кырыыһа тиийэн, эрдэ үйэлэнэ»,– дэһэн Хонду Өнөк аҕатын уурҥун дьоно Сүөдэри улаханнык аһыйбыттара үһү. Аны санаатахха, мукурдааҕа тэстэн өлбүтүгэр сөп.

Тыыл уонна үлэ ветерана Николай Константинович аҕата Афанасьев Константин Федорович–Көччөх бэйэтин улаханнык кыанар киһи этэ. Этэтин Моччоохо Охоноолоой аатын араспаанньа оҥостубут. Көстөкүүнү лаппа сааһырбытын кэннэ көрөр этим, кыра уҥуохтаах, сып-сап курдук туттубут-хаптыбыт, турбут-олорбут кырдьаҕас этэ. Кини колхозтар бастаан тэриллиилэригэр биир бастакынан киирэн, көлүнэр оҕуһу кытары биэс ынаҕы холбообут. Колхозка киириэҕиттэн кыайыгас үлэһит этэ, бастакы стахановец буолбута. 1947 сыллаахха диэри Аллаах Үүнүгэ көлөнөн таһаҕас таһыытыгар кыһын аайы сылдьыбыта. Сэрии иннинэ Аллаах Үүнүгэ Молотов аатынан колхозтан таһаҕаска бараааччыларга мэлдьи биригэдьииринэн сылдьыбыт С.Н.Макаров таһаҕаска Көстөкүүнэ суох барбат эбит. Семен Николаевич 1941–1945 сс. Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ армияҕа ыҥырыллыбыта, дойдутугар эргиллибэтэҕэ...

– Көстөкүүн тоҥуйа суох киһи этэ, ахсыннэы-тохсунньу түптэлэс тымныытыгар бэргэһэтин сэгэччи кэтэн, үтүлүгүн устан баран үлэлээн үлүмнэһэ,тиритэн буруолуу сылдьар буолара,–диэн кырдьаҕастар кэпсииллэрэ.

Кини лаппа сааһырыар диэри үс-түөрт оҕуска от кэбиһэн үллэннэтэрэ, үгүс ыччаты үлэҕэ үһүйбута. Трактор суоҕуна көлөнөн таһаҕас таһыытыгар, фермаларга от тиэйиитигэр, илиинэн саһаан оксуутугар тэҥнээбин булбатаҕа. Оҕонньор 75 сааһыгар 1965 сыллаахха Дириҥэ өлбүтэ, көмүс уҥуоҕа дойдутугар Чакырга Кумахтаах кылабыыһатыгар көтөҕүллүбүтэ.

Моччоохо Охоноолоой уола, сиэнэ күүстээх-уохтаах, уос номоҕо болбут, кэрэ кэпсээҥҥэ киирбит дьон үтүөлэрэ кэлэн аһаахтаабыттара.

Көстөкүүн биир кыыһа Дьокуускай куоракка олохсуйан олорон өлбүт. Биир кыыһы Хондуга олохтоох Семен Егоровка–Атыыһыт Сэмэҥкэҕэ иитиэххэ биэрбиттэр. Ол кыыс кэргэн тахсан "Дьокуускай" совхозка олохсуйбута. Александра Семеновна Атласова аата бэйэтин кэмигэр республикаҕа киэҥник биллибитэ. Сааһын тухары бастыҥ ыанньыксыт этэ, үс орденынан наҕараадаламмыта, ССКП чилиэнэ этэ. Сэттэ оҕоломмута. Оттон Николай Константинович кэргэнинин, Герой-ийэ Марина Михайловналыын, 12 оҕону төрөтөн улаатыннарбыттара.

Моччоохо Охоноолоой удьуордара тэнийэн-уунаан иһэллэр.

Николай ФИЛИППОВ, Чакыр.

● *Бу — интэриэһинэй*

Дьадаҥылар аһыыр астара

Билигнин экономическэй өттүнэн ыарахаттардаах кэмнэ элбэх интимньилээх, кыра хамнастаах мал ахардас килиэп да харчытыгар эстэр. Онуоха эбии кэтэх хаһаайыстыбата суох буоллаҕына, өссө нэдэйэр. Маны таһынан араас нолуоктар, ас-таҥас төлөбүрдэрэ кыһарыйаллар. Ол түмүгэр өйөбүлэ суох тиийиммэт ыал ааннаа аһаабакка доруобуйатын айгыратар, быста дьадайар.

Киһи этин-хаанын астыннарбат, айаҕы эрэ абылыыр тас дойдулар араас көрүнньүк астара дэлэйдэ. Киһиэхэ бэйэтин төрөөбүт буоруттан тахсыбыт ас-үөл ордук тупаллаах. Олортон аҕыйаҕы, дьоҥҥо туһалаах буолааарай диэн, ахтыахпын баҕарабын.

ТАР

Саха ынаҕа барахсан саха киһитин үйэлэр тухары аһатан, таныннаран саҥа үйэҕэ тыыннаах аҕаллаҕа. Ол курдук, тар ас баар буолан биһиги обүгэлэрбит тоноҕоргуйан өлбөккө, үһүн кыһыны этэҥнэ туораан күөккэ үктэнэллэрэ. Бэччаанна диэри үрүҥ ас кистэлэҥэ ситэ-хото арылла илик. Киниэхэ туох барыта баара биллэр. Дэлэҕэ дабаны эмиий үүтүн эмпэккэ кыһыл оҕо аҥардас суоратынан киһи буолуо дуо? Сэрии сылларыгар улахан сукка баара-суоҕа литр аҥара суоратынан дьон күүстээх үлэҕэ сылдьаллара.

Бөлөнөх (простокваша) - үүт анна аһыйбыта. Суорат, үүт аннын оргутан, ытыйан оҥороллор. Кальций, фосфор туустара үрүҥ аска дэлэйдэр, атын аска аҕыйах. Хара аска оҕо да, кырдьаҕас да унуоҕа кэбиримэр. Киһи сүһүөҕэ сиинньэҥ (остеопороз) тостуута үксүгэр үрүҥ астан тэйии содула буолар.

Тыа сиригэр бөлөнөххө, суоракка боростуой үүт көстөр, сыаната да удумар. Үүт, суорат, бөлөнөх киһи организмыгар туспуспа дьайыылаахтар.

ХААҺЫ

Туорахтаах бурдук ордук наадалааҕа хаҕар баар. Сэлиэһинэй хаҕын сытыйбатын диэн уотурбаҕа ыыталлар. Үрүҥ белогун, крахмалын хаалларааллар. Бурдук крахмала куртахха ыараханнык буһар итиэннэ сыаҕа хубулуйан киһини уотар. Ол иһин эргиччи ис, төгүрүччү түөс буолан сырыттахпыт. Европа дойдуларыгар килиэпкэ хамнастарын 2-3 %-нын биэрэллэр, Китайга, Индияҕа 30 %, оттон биһиги тыа дьоно атын араалдьыйар аспыт аҕыйах буолан, үрүҥ килиэби испит төһө ыларынан сибибит. Онтукабыт сааһырдахпыт аайы охсуута улаатан иһэр. Килиэп сыстаннас салакайа (слизь) испитин-үөспүтүн, сүһүөхпүтүн силимникир, хатарар, тааһырдар, харахпытын харакгардар. Үрүҥ бурдуктан оҥоһуллар макарон, лапша, вермишель о. д. а. аттара атын-атыннар, суолталара биир.

Хахтаах куруппалар: гречка, эбиэс, дьэһимиэн уо. д. а. толору түс-туспа састааптаах буолаллар, киһиэхэ хааны үөскэтэллэр, эккэҕаанна тургэнник иҥэллэр, күүһүкүдэҕи биэрэллэр, быһычын күүстээх үлэтигэр, спорка ордук көдьүүстээхтэр. Дьокуускайга 1 кг гречка оптовай сыаната 16 солк., эбиэс 10 солк., "Геркулес" эбиэс 13 солк., дьэһимиэн 8-9 солк.

ҮҮННЭРИИ СЭЛИЭҺИНЭЙ

Сэлиэһинэй сууйуллубут туорахтарын бодунуоска эбэтэр миискэ түгэҕэр бинэр кэккэнэн тарбатыллар, үрдүн саппаг гына сиикэй уу кутуллар, инэрэн истэҕин аайы уута сибиллэр. 2-3 суукканан бытыгыраабыт үүнүгэстээх сэлиэһинэйи мясорубка нөҥүө ыытан хааһыга 1-2 мүнүүтэ хаарыйан ылаҕын эбэтэр бэйэтинэн сиигин. Үүннэрии сэлиэһинэйгэ Е, С, В белех витаминнар үөскүүллэр. Олор ыарыыны мелтөтөллөр, кырдьыыны бытаардаллар, сороктор баттахтара хараарар, быһата, эдэргин санаталлар. Ордук Е витамин организм клеткаларын алдьатар молекулалар дьайыыларын тохтотор суолталаах. Итинник "боевик" витамин эт, үүт астарга суох.

ОТ-МАС

Биһигинии сытыы дыргыл сыттаах, сырдык чаҕылхай өҥнөөх, амтаннаах, миниигэс астаах айгырсилик айылҕабыт тулалыыр. Хонууга, тыаҕа, уугa үүнэр дьикэй үүнээйилэр аска дьоҥуннаах эбилик буолаллар. Үөрэ ото, киһиилэ, хонуу луука, кириэн, унньуула, манчаары, кучу, ньээм, моонньоҕон, хаптаҕас, дөлүйүөн, о. д. а. сэбирдэхтэрэ. Балары күлүк сиргэ хатаран, бороҥуок оҥорон баран, кыһыннары аска булкуйан сиэххэ сөп.

Саха сирин отонноок үүнээйилэригэр туох да кыайан тэҥнэрэр: уулаах отон, дьэдьэн, сугун, дөлүйүөн, кинс тикилэҕэ, моонньоҕон, хаптаҕас уо. д. а. Биһиги моонньоҕоммут С витамина яблокоттан 30, виноградтан 60 төгүл элбэх, оттон аан дойдуга бастыҥ дөлүйүөммут С витамина яблокоттан 130, виноградтан 300 төгүл элбэх.

Киһи доруобуйатын 70-80 бырыһыана кини тугу, төһөнү, хайдах аһыырыттан тутулуктаах диэн суруйаллар. Ол кырдьык, холобура, дьадаҥылар аһыыр астарын аһыыр дьон сүүс сыыстарыгар тиийэллэр. Оттон ас үрдүн аһаабыт, сыаны арыыга буһарбыт, бэйэлэрин кэмнэригэр айан-дайан дайбаабыт саха баайдара үйэлэрин моҕообут сурахтара иһиллибэт.

Егор ГАБЫШЕВ, Чурапчы.

М А Х Т А Н А Б Ы Т

Тапталлаах аҕабытын, эһэбитин, тыыл, үлэ ветеранын, Чурапчы сэлиэнньэтин олохтоохуун ДЕТТЯРЕВ Иван Константиновичы күн сириттэн сүтэрбит ыарахан комитигэр өйөбүл, субэлэм, күүс-көмө буолбут барыларбытыгар, доҕотторбутугар, аҕабыт үөлээннээхтэригэр, чугас ыалларбытыгар, кини бальыыһа терапевтическай отделениетын коллективыгар, сэбиэдиссэй Г.Э. Кузьминна, социальнай көмүскэл управлениетыгар (С.И.Никитинаҕа), улуустааҕы ветераннар сэбиэттэригэр (Л.Д.Барашковаҕа), «Күннэй» тэрилтэҕэ, ЖКХ управлениетын үлэһиттэригэр, улуустааҕы быыбар комиссиятыгар (В.М.Монастыревка), Чурапчытаабы народнай театр коллективыгар (Н.М.Заболоцкаяҕа, М.А., В.П.Герасимовтарга), «Саҥа олох» хаһыат редакциятыгар (Г.Г.Поповка), кутурҕаннаһын биллэрбит бары дьоммутугар үтүө санаарыт-көмөҕүт иһин истинник махтанабыт.

Барыгытыгар кытаанах доруобуйаны, дьоллоох олоҕу баҕарабыт.

Кэргэнэ, уола, кийиитэ, сиэннэрэ.

Күнду оҕобут, иккис оҕо амарах аҕата, Маарыкчаанналаабы потребобщество үлэһитэ, Чурапчы сэлиэнньэтин олохтоҕо ПЕТРОВ Константин Михайлович эдэр саһыгар сойумардык өлбүтэ номнуо икки анар ыйын тоолла.

Оҕобутун сүтэрбит ыарахан кэмитигэр күүс-көмө буолбуттарыгар, моральнай-материальнай өйөбүлү оҥорбуттарыгар ыкса ыалларбытыгар, чугас аймахтарбытыгар Иванов В.Н., Макаров В.Х., Харлампьев И.И., Илларионова Т.В., Николаев Г.Д., Яковлева М.Х., Аммосов Н.Н., Попова М.И. уо.д.а., оҕобут табаарыстарыгар, үлэлээбит Маарыкчаанналаабы потребобществотыгар, «Сахателеком» ГП Чурапчытаабы филиалын коллективыгар, маны тэҥэтыыр комбинат үлэһиттэригэр, чуолаан Монастырев Г.Г., Чепалов Д.Ф., Местников Н.Н. барҕа махталбытын тиэрдэбит.

Төрөппүттэрэ Татьяна Степановна, Михаил Лукич Петровтар.

ЭҔЭРДЭЛИИБИТ!

Чыаллара бөҕүвэлэгин олохтоохторун, Чурапчытаабы интернат-оскуолаҕа биирдэ үөрэммит күнүү дьүөгэбитин АНДРЕЕВА Александра Алексеевнаны уонна убаастыыр кутүөппүтүн ЕФИМОВ Прокопий Трофимовичы үйэ анардаах убулүйбэтүгүнэн ис сүрэхтэн итиитик, истинник эҕэрдэлиибит!

Доруобай буолуҥ, үлэбитигэр-хамнаскытыгар санаттан-санаа ситиһиилэри, аймах-билэ дьоннутугар сүбэ-ама, күүс-көмө буоларгытыгар, доҕотторгут-атастаргыт сылаас сыһыаннарыгар үйдаран көрдьөҕүнү, ыарыыны билиммэккэ сылдьаргытыгар, сарын-сарыннан өйөнсөн үһүнүк дьоллоахтук олороргутугар баҕарабыт.

Чурапчыттан Флегонтовтар, Борисовтар, Поповтар, Платоновтар, Листиковтар, Хатылыттан Скрябиннар, Соловьевтар, Дириктэн Монастырева Т.Д., Кытаанахтан Захаровтар.

● *Кинигэ долбуура*

Үрүйэни-харыйаны, куулаҥы-халдьаайыны барытын аахтара

Быйыл Дьокуускайга «Хоптоҕо хоһуун үлэһиттэрэ, айар талааннаахтара (Чурапчы улууһун Хоптоҕо нэһилиэгин историятыттан)» диэн ааттаах кинигэ таҕыста. Бинэр нэһилиэк сирин-уотун, дьонун-сэргэтин туһунан. Балай да улахан кинигэ, 11,25 бэчээтинэй линэ кэмэйдээх. Бинэр тыһыынча ахсааннаах.

Кинигэни олус кэрэхсэн аахтым. Хайҕаатым. Ол манныктан.

Кинигэни суруйааччы дуу, учуонай дуу, журналист дуу суруйар диэн саҥаа баар. Ол дьон, кырдьык, суруйар. Суруйуохтаахтар даҕаны. Оттон бу кинигэни бинэр нэһилиэк олохтооҕоро, эрдэттэн балэмнээх, «ахаастаах буоланнаах», күүстэрин холбоон суруйбуттар. Ол аата, бу кинигэ тыа сахатын культуратa биллэ үрдээбитин, мин эмиэ төрүттээхпин-уустаахпын, историялаахпын диир санаата модьуабабытын бэлиэтэ буолар. Оны сэргэ чопчу бинэр болгуруоска сакаатын ууран, сыралаһан үлэлинэр үтүө түмүгэ.

Кинигэни суруйуохха сөп эбит диэн санааны уклут, төрдүн уурбут киһиэнэ Е.П.Капитонова буолар. Кини, архыыптары хасыһан, нэһилиэк тэриллиитин туһунан матырыйаалларын булбут. Ол аата, кинигэ төрдө бигэ — архыып докумуоннара. Айах кэпсэлэ буолбатах. Ити кэннитэн, дьэ, күүһү түмүү, үлэҕэ турунуу буолбут, хамыһыйа тэриммиттэр. Салайааччы — Россия үтүөлээх үчүутала Т.К.Далбаева.

Хамсааһын, турунуу ситэри үчүгэйэ диэн кинигэни бэйэлэрин үптэриннэн таһаартарбыттара буолар. Оннo көмөлөспүт дьон ахсааннарыгар республикаҕа үгэсүүһүт оҕолору китэр-үөрэтэр Н.С.Посельская аатын көрөн үөрдүм.

Кинигэ «Былыргы төрүттэрбит туһунан» диэн суруйуунан саҕаланар. Бу дьон олох былыргы төрүттэрэ, үһүйээннэр кэпсиллэриннэн, Эллэй Боотур илэ бэйэгэ буолар. XVII үйэттэн ыла төрүттэрин былыргы казаахтар Күн ыраахтаҕыларыгар суруйбут суруктарыттан булаллар. Ол ону уонна үһүйээннэриннэн биэрэгэтэллэр. Ол — олус үчүгэй, итэҕэтиилээх.

Саха Республикатын Национальнай архыыбыттан булбут 1914 сыллаабы докумуоннара, дьэ били, төрүт буолбут. «О валовой доходности угодий и о других данных платежей... инородцев Хадарского наслега, Батурусского улуса, Якутского округа». Ким диэн аттаах, туох кэрэнээх, оҕолоох-уруулаах, төһө баайдаах дьон ханан-ханан сирдэнэн-уоттанан олорбуттара сиһилии эридьиэстэммит.

Бу маннык докумуоннар саха дьонун баһыйар үксүн юнэҕ баалларын. Ону, дьэ, дьон эрэ буолларгыт барытын тиэрэ тардан таһаарыҥ уонна бу хоптоҕолор курдук түмэн, күн сырдыгын көрдэрүҥ.

Докумуоннa барыта 62 ыал суруллубут. Ол иһигэр бинэр дьахтар, икки огдообо дьахтар.

Ханан-ханан олорбуттарый? Бинэр холобур.

«Сайылык эбэ. Дьиҥнээх харыстанар аата — Хоттууда диэн. Манна Баай Моохоон 200-кэ сүөһүлээх олорбут. Кэлин соҕус Баспас Баһылай, Сэгэйэ Сэмэн, Сөөйүк Сүедэр диэн аттаах дьон эмиэ олорбуттара» (с.15).

Ити курдук бара турар. Билигин сири чаһынай бас билигэ киириэхэ баар этэ диэн кэпсэтии барыах курдук дии. Онно сири септээхтүк тыырсарга бу маннык докумуоннар туһалыахтарын сөп этэ.

Манан идэтийэн дьарыктанар суолбар туһалаах матырыйаалы сомсон ылбытым туһунан этиим.

Антропонимикаҕа. Ити аттары, холобура, көрүҥ. Хантан, хайа омуктан силис тардан иһэр аттар буолуоҕ ити Моохоон, Баспас, Сөөйүк уонна да атыттар.

Итилэри кичэйэн хомуйуохтаахпыт. Саха сирин үрдүнэн бүтүмүүтүнэн. Ол саха төрдүнуһун быһаарарга чахчы көмөлөөх буолуоҕа.

Эбэтэр. Холобура, Петры — Бүөтүйэ, Куприяны — Киппии диллэр эбит. Оттон үгүс сахалар Петры Бүөтүр, Бөөтүр, Бүөтүккэ, Бөөтүккэ, Бүөтүкээс, Бүөккэ эҥин диибит. Хоптоҕолор тоҕо Бүөтүйэ диэтилэр? Ханнык үгэс итинник аатталаата?

Топономикаҕа. Саха сиригэр-уотугар олус харыстабыллаахтык сыһыаннаһар. Онон ситэри биринчиктээн билэр, аҕар. Ол кини сирин хас хонноҕун-быттыгын, үрүйэтин-харыйатын аахтара оттуурруттан буолар.

Туһанар сирдэрин аатгарын сиэ үс сирэйгэ кэриэтэ суруйбуттар. Онно, холобур, манныктар баалларт Чаран Көлүйэ, Сайыы Атах, Ураанай Өтөҕө, Үнүох Бырыыта, Уоһук Үрүйэтэ, Төнүргэстээх Бэрэтэ, Хардыыа Ытанча, Куула Ытанча, Тыһаҕас Хаата, Суулуу Туппут Булуна...

Ити — урут. Төрөөбүт төрүт буоруттар итинник сыһыаннаһарга тиийиэхтүүн нaада этэ. Оннук буоллар ханнык диэн бу анаан суруйабын.

Багдарыын Сүлбэ.

АТЫЫЛЫЫБЫТ

Мииниллибэккэ турар саҥатык «Запорожец» автомашинаны. 2040 км сүүрбүт (обкаткатын туола илик). Аккумулятора суох. Бары систематыгар саппаас чаастара бааллар. Сыаната — 15 тыһ. солк. Чурапчы сэл. Музейнай уул. 6№-гэр эбэтэр 42-389 телефонҥа (Пиннигиннии) билсэргитигэр.

ххх

Уһаайбалаах чааһынай дьиэни. Булуустаах, икки сарайдаах, оҕоруот сирдээх. Чурапчы сэл. Кольцевой уул. 10 №-гэр (Ураһалаахха) билсэргитигэр.

СҮТҮКТЭННИБИТ

Константинова Амгалена Нотаровнаҕа 1985 сыл бэс ыйын 16 күнүгэр Чурапчы орто оскуолатын бүтэрбитин туһунан бэриллибит Б сериялаах, 277033 №-дээх аттестат сүппүтүнэн дьиҥэ суоҕунан ааҕыллар.

ххх

Петров Станислав Петрович водительскай праватын, Леччило Виктор Иванович КамАЗ автомашинатын докумуоннарын ким булбут манныаҕа тиксэрэргитигэр көрдөһөбүт. Телефоннарбыт: 41-668, 42-199.

Күнду иэйбит, эбэбит, тыыл, үлэ ветерана, Чаҕыр нэһилиэгин олохтоҕо

АДАНОВА Дарья Степановна

үһүн ыарахан ырыытын өлбүтүн, дириҥник куруһуйан туран, аймахтарыгар, үөлээннээхтэригэр, билэр дьоҥуттар иһитиннэробит.

Оҕолоро, сиэннэрэ.

Купурҕаннарын тиэрдэллэр:

— Нэһилиэк олохтоҕо, тыыл, үлэ ветерана, Аҕа дойду Улуу сэриитин кыттыылаахын өгдөөбүгэ Адамова Дария Степановна өлбүтүнэн уолугар Александр Гаврильевич, кийиттэригэр Александра Константиновна, Зоя Николаевна Адамоватарга, оҕолоругар, сиэннэригэр, аймахтарыгар Чаҕыртан Вера, Николай, Дириктэн Матрена, Петр, Бернангтан Света, Ганя, Чурапчыттан Ранса, Гаврил, Зоя, Семен.

Бэйэлэрин үлэһиттэригэр, Мындаҕалаҕаабы баһаарынай чаас начальнигар Потов Тимофей Афанасьевичка эдэйиэ, Мындаҕаайы бөҕүвэлэгин олохтоохо

КОРНИЛОВА Светлана Афанасьевна

ыалдьан өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Чурапчытаабы уоттан быһыыыр этэрээт коллектива.

Бахсы нэһилиэгин ЖКХ-тын водителэ

НОГОВИЦЫН Гаврил Сергеевич

эдэр саһыгар хомолтолоохтук өлбүтүнэн дьиэ кэргэттэригэр, чугас аймахтарыгар дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Бахсы нэһилиэгин дьаһалтата уонна нэһилиэк ЖКХ-тын коллектива.

Хатылы нэһилиэгин ЖКХ-тын бухгалтерыгар Яковлева Мария Ивановнаҕа тапталлаах ийэтэ, Мырыла бөҕүвэлэгин олохтоохо, Герой-ийэ

СОБАКИНА Мария Семеновна

үһүн ыарахан ырыыттан өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Хатылы нэһилиэгин дьаһалтата.

Тапталлаах быраапыт, убайын, Өлүөхүмэ улууһун олохтоохо

КУЗЬМИН Иван Иванович

эдэр саһыгар хомолтолоохтук өлбүтүнэн кэргэнигэр Линаҕа, уолугар Димаҕа, кыргыттарыгар Вераҕа, Наташаҕа дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Эдэнийэ Екатерина Еремеевна, саҥаһа Мотрена Егоровна Дьячковскайдар, балта Наталья, күтүөтэ Степан Харитоновтар.

Редактор: ПОПОВ Г.Г.
АДЫРЫСПЫТ: 678670, Чурапчы сэл. Карл Маркс уул, 26 "а".
ТЕЛЕФОННАРБЫТ:
редактор – 41-332, отделлар – 41-265.
E-mail:sanaoloh@mail.sakha.ru

Хаһыаты тэрийээччилэр: Редакция, Улуус дьаһалтата, Саха Республикатын Правительствота. Хаһыат сахалыы тылынан оптуорунньукка, сэрэдэҕэ, субуотаҕа тахсар.
Хаһыат индекса: 54907

"Саҥа олох" редакционнай-издательскай холбоһук. Офсетнай бэчээт. Сакааһын №-рэ 80. Тираж: 1790. 14. 07. 2001 с. бэчээккэ бэриллибэ.

Автор суругар этиллэр санаа редакция позициятыгар малдьан сөп түбэһэр буолбатах. Сурукка ыйыллар чахчылар кырдьыктаахтарыгар эппиэтинэһи автор туһ бэйэтэ сүгэр.